

Gaspýralý Ýsmail Bey: Dilde Birlik ve Türklük Þuru

Gaspýralý Ýsmail Bey: Dilde Birlik ve Türklük Þuru Yazan: Necip HABLEMÝTOĐLU 19. Yüzyýlýn sonlarýna dođru Türk Döner medeni Avrupa ölkeleri ile kýyaslandýđýnda, hemen her alanda oldukça geri durumdaydı. Bu geriliđin nedenleri ve çözümleri üzerinde duran Türk aydýnlarý, “ceditçi” yani yenilikçi, aydýnlanmacý bir platformda yer almýlardý. Karþýlarında ise, mevcut durumu muhafazadan, yani statükonun devamýndan yana çýkarý olan “kadimci”ler bulunmaktaydı. Türk Dünyasý’nýn tek hür ve göreceli müstakil devleti olan Osmanlý Ýmparatorluđu’nda, sözkonusu geriliđin giderilmesi için gelipmiþ medeni ölkelerle aradaki farkýn kapatýlmasý için fikir üreten Namýk Kemal, Ziya Paþa, Mithat Paþa, Ziya Gökalp, Mehmed Emin (Yurdakul), Ömer Seyfettin, Halide Edip (Adývar) gibi aydýnlar, tepkilatly olmayan bir hareketin önde gelen isimleri arasýndaydı. Yaklaþýk 30 milyonluk bir Türk azýnlýda sahip olan Çarlyk Rusyasý’nda ise, Gaspýralý Ýsmail Bey, Abdül-Nasýrî, Pihâbeddin Mercâni, Musa Carullah Bigi, Fatih Kerimi, Hasan Bey Zerdabî, Mirza Feth-Ali Ahundzâde, Dr. Hüseyinzâde Bey, Ahmet Aga(yev), Ali Merdan Topçubabý, Mirza Elekber Sâbir gibi aydýnlar, mevcut geriliđin tahliili, sebep ve neticeleri üzerine çalyþmalar yaparak, mücadele vermiþlerdi. Gaspýralý Ýsmail Beyi, dönemin diđer Türk reformcularýndan ayýran özelliđi meselenin çözümlerine iliþkin tekliflerini sistematik bir programa dayandırmasydy: Gaspýralý, özetle, milli okullarýn geliþtirilmesini, eđitimde reform yapýlmasýný; milli eđitim kurumlarýnýn ve fakir öđrencilerin, aþlarýn, felâketzedelerin maddeten desteklenmesi ve istikamette içtimai tesanüdü sađlamak için ‘cemiyet-i hayriye’ler kurulmasýný; bütün Türklere ortak dilde hitâb eden milli basýnýn faaliyete geçmesini; din tesiri altýndaki hayat tarzýnýn modernleþtirilmesini; Türk kadýnýnýn hususi ve kamusal sađlam tam bir hürriyete ve erkeklerle tam bir müsavata kavuþturulmasýný; cinsiyet ayrýmý yapýlmaksýzýn milli nitelikli bir aydýnlar zümresi yetiþtirilmesini talep ediyordu. Bu programýn asýl maksadý, önce Çarlyk Rusyasý’nda yapayan Türk topluluklarýna, sonra bütün Türk Dünyasý’ndaki Türk topluluklarýna milli hüviyet kazandıyrken, Türklük þuurunu da aþýlamaktý. Bir baþka ifadeyle hüviyetinden habersiz, kendini dini hüviyetle “ümmeþ” olarak niteleyen ve ayrıca Rusya’da “inorodetsi” statüsünde yeralan Türklerin, millet olma merhalesine ulaþmalarýný sađlamaktý. Zira, medeni ölkelerin içinde millet merhalesine ulaþamamyþ bir tek ölkede mevcut deđilken, geri ve sömürge konumundaki ölkelerin bir tekinde bile millet merhalesine ulaþýlamadýđý apaçýk bir hakikattý. Millet merhalesine ulaþýlmadan, milliyet þuuruna sahip olunmadan, mevcut gerilikten ve çok taraflý esaretten kurtulmak mümkün deđildi. Gaspýralý Ýsmail Bey, bu amacý þu veciz ifadeyle sloganlaþtırmýþtı: “Dilde, Fikirde, Ýþde Birlik!” 1. DÝLDE BÝRLÝK VE TÜRLÜK ÞUURUNA KARÞI GELENLER Osmanlý Ýmparatorluđu’nda suni Osmanlý milliyetçiliđi ya da ümmetçilik geçerliliđini korurken, Çarlyk Rusyasý’nda da mahalliyetçilerden ve hatta adýzlardan ayrý bir edebi dil, Türk boylarýnýn her birinden de ayrý bir millet yaratma çabalarý, Rus devletinin politikalarýnýn icabý idi. Bu dönemde, Bulgar kökenli Ýdil-Ural Türkleri, Kýpçak kökenli Kýrym Türkleri, Ođuz kökenli Kafkasya Türkleri, ortak “Tatar” sýfatý kullanýlmaktaydı. Bu kavram karmaþasý içinde Türkistan Türkleri, Ýdil-Ural Türkleri için “Nogay” tesmiyesinde bulunurlarken, Türkistanlylar için de yaygýn biçimde “Sart” tabiri kullanýlmaktaydı. Ki bunlarýn hiçbirisi bilimsel gerçeđi yansýtmamaktaydı. Baþta Ýlinski olmak üzere bazı Rus devlet adamlarý, akademisyenler ve misyonerler, panslavizmin karpýsýnda tehdit oluþturan Türk soylu topluluklarýn birliđine yolaçabilecek ortak paydalarý silme, yok gösterme gayretindeydiler (1). Bunun için de önce “Türk” adýnýn unutturulmasý; yerine “Tatar”, “Kazak”, “Kýrgýz” gibi boy-kabile isimlerinin ikâme edilmesi; her lehçe ve þibenin apayrý bir dile dönüþtürülmesi; boy milliyetçiliđine göz yumularak Türk topluluklarý arasýnda suni düþmanlyklarýn ve ayrý yaratýlmasý gibi ince taktiklere baþvurmuþlardý. Boy milliyetçiliđi, Rus devletini korkutmuyordu, aksine, Türk topluluklarý arasýnda ayrýlyklara, düþmanlyklara yol açacađýndan iþlerine geliyordu. Kaldý ki, boy milliyetçiliđinin Rus düþmanlyđýna yol açmasý da özerklik, birliđini, tesanütünü kaybetmiþ büyük bir kitle içinde küçük bir parçanın ne kadar zararý olabilirdi ki?.. Önemli olan asýl tehdit kaynağı Türk kitesini -henüz milliyet þuru olupmadan- parçalayarak tesirsiz hale getirmek idi. Böylece, “Tatarçýlyk”, “Kazakçýlyk”, “Kýrgýzçýlyk” gibi boy milliyetçiliklerinin yolu açýlmýþ oldu... Bilerek ya da bilmeyerek “boy milliyetçiliđi” yapan, dolayýsýyla “Türk hüviyeti”ni reddedenler, baþlyca üç farklı grupta kümelenebilir: Rus propagandasýnýn etkisi altýnda kalan cahil ve yarı-cahil kesim, samimi olarak, meselâ “Tatar” olmakla, “Tatar milletine mensup olmakla” gurur duyuyorlardý. Dinî bađnazlýđın farklı bir türü, bu suni milliyetçilik için de sađlam konusuydu. Okumaya, araþtırmaya ve geliþmeye nispeten kapalý olduklarýndan, bu kesime dođruyu anlatmak hayli zordu. Genelde milliyet hüviyeti yerine “dinsel hüviyet” kullanan eskilik yanlyý kadimciler de bu grubun içinde sayýlýrlardı. Türköklü bilincine sahip olup da, sosyalist örgütlere sýrf azýnlýđın sorunlarýnýn radikal biçimde savunuculuđunu yaptýklarý için de aydýnlarla (A. Hadi Maksudi, Hasan Sabri Ayyaz v.d.), gerçekten sosyalist fikirlerle inanan, Sosyal Demokratlar, Sosyal Ýhtilâlciler (Es-Er’ler) gibi sol örgütlere mensup olan radikal görüþe sahip Türk gençleri ikinci grupta yer almaktaydı. Özerklik isteyen gençler sosyalist terminolojiden etkilendiklerinden “halklara özgürlük” gibi temel slogan ve söylemlerde, genel nitelikte milliyetçilik, -burjuva milliyetçiliđi- anlamýnda kabul edilerek reddedilmekte; ancak ezilen halklarýn milliyetçiliđi tepvik edilmekteydi. Hiç þüphesiz bu gruptakilerin neredeyse tümü, halkýnýn en temel hak ve özgürlüklerini tanımayan ve sadece sömürgeci Çarlyk rejimine karþý aktif mücadele için hayatlarýný tehlikeye atan vatanseverlerdi. Nitekim, Sovyet rejimi döneminde bunlarýn bir bölümü öldürölerek tasfiye edilmiþlerdi (Sultan Galiyev, Veli Ýbrahim v.d.). Bir bölümü ise daha önce Türklük bilincine sahip olan ideolojilerinden vazgeçmiþlerdi (Ayaz Ýshaki, Nasip Yusufbeyli v.d.). Halkýna ihanet ederek yeni rejimle sonuna kadar iþbirliđi yapanlarýn oraný ise son derece düþüktü... Bazý entelektüellerin oluþturduđu bir diđer grubun içinde Rus okullarýndan mezun olanlar da tamamiyle Rus kültürünü benimseyen Türk gençleri olduđu gibi; bu okullardan birer müfrit Rus düþmanly olarak yetiþen gençler de Rus kültürünü benimseyenler, “boy”larýn ayrý birer millet olduđunu tartýpmasýz kabul ederken; diđerleri, bu ivme kazanmýþ bölünme sürecinin durdurulamayacađýný, “Türk hüviyeti”nin geçerli olmasý için önce “ortak bir edebiyat dili” olmasý gerektiđini ve bunun da olmadýđýný öne sürerek “boy hüviyeti”ni ön plana çýkarýyorlardý. Bununla birlikte, göre, “ortak bir edebiyat dili” yoksa, herkes baþýnýn çaresine bakmalý ve kendi “edebiyat dili”ni yaratmalýydý. Bu yol, hem daha zahmetsiz, hem daha kestirmeydi; hem halkçý ve hem de milliyetçi özellikleri taþymaktaydı. “Türk hüviyeti”ni savunmanýn, “ortak bir edebiyat dili” oluþturmanýn halktan ve de Rus yöneticilerinden göreceđi tepkiler dikkate alýndýđýnda, büyük riskleri söz konusuydu. Oysa, kendi lehçesinde (dilinde) eser verilebileceđi öncü olarak tarihe geçmek son derece cazip ve kesinlikle de risksizdi. Bunlarýn dýþýnda, sýrf yerel edebiyatý geliþtirmek, halkýnýn

uyandırmak uğruna kendi lehçelerinde anıt eserler meydana getirmiş yazar ve pairlerin sayısız ise hiç de az değil (Tukay, Aba Çolpan, Çobanzâde v.d.). 1.1. EDEBİ DYLDE BÝRLÝK Gaspýralý Ýsmail Bey, “Tercüman”da yazdýđy belki yüz yazýda, farklı gerekçelerle de olsa “Türk hüviyeti”ni kabul etmeyenleri, her halükârda Rus menfaatlerine hizmet ettikleri gerekçesiyle uyarmaktaydı. “Rusya Müslümanları III. Kongresi”nde, Rusya’nın hemen her yerinden gelen delegelere hitaben, “Bizler umumen Türkler, aslýmız birdir, neslimiz birdir. Zamanlar, mekânlar ihtilâfıyla pivemizde, âdâtýmızda (adetlerimizde) ihtilâf peyda oldu; gittikçe tefavüt (farklılık) arttı. Bizim diđerimizin lisanýný anlamamla derecesine geldik.... Mekteb-Medrese Komisyonu hazır etmiş dukladda (rapor) ibtidai mekteb derslerine dört sene tayin olunmuştur. Üç senesi sade mahalli lisan ile olsa, dördüncü sene de umumi bir lisanla yazılmıđ kitab tedris olursa, tedricen lisan birleşir idi” (2) diyen Gaspýralý, azınlıđın kurtuluşunun önce “ortak bir edebi dil” etrafında birleşmekten gurguluyordu. Kongreden bu dođrultuda karar çýkaran Gaspýralý Ýsmail Bey, öngördüđü dilde birliđin, sade Ýstanbul Türkçesine sađlanacađýný da gizlemiyordu. Ancak, bunun için Türkçeye Arapça, Farsça ve diđer yabancı dillerden girmiş kelime, deyim ve kuralları çýkarılmamasý; buna ek olarak da farklı lehçelerdeki uygun yerel kelimelerin kullanılmamasý part kopmaktaydı (3). Gaspýralý Osmanlı Türkçesinin aynen kullanılmasına da biddetle karşıydı (4); Osmanlı Türkçesi denilen suni dilde, ađırlıklı olarak yer alması ve Farsça kökenli gramer kaidelerinin yanısıra, kelimelerin de Türkçe karşıları bulunup kullanılmasını istiyordu ki, bunu kelime ile Türkçüldü. “O’nun bu rüyasý -Türkiye sınırları içinde- daha sonra gerçekleştirilecek gibi ise Atatürk’nin Gazetesindeki “Tercüman” baplık yazısının altında kullandığı “Dilde, Fikirde, Ypde Birlik” sloganını uygun olarak Gaspýralý, ancak bu üç alanda birliđin sađlanmasından sonradır ki Türk Dünyasının özgürlük ve çadaplıda kavranıyordu. Ýstanbul’un en büyük gazetelerinden “Ykdam”da (27 Haziran 1914, No. 6245) yayınlanan söyleşisinde, Rusya Türklerinde Türklük bilincinin oluşmasının siyasal sınırları tanımladığı bu cümlelerle ifade ediyordu: “(Osmanlı Türkleri) lisanlarını biraz daha sadeleştirmiş, kıraet ve imlâyı (okuma ve yazmayı) teshil edecek (kolaylaştıracak) suni haruf-u savtiyeyi (sesli harfleri) istimal etmede (kullanmaya) başlamış olsalardı, beş altı seneye kadar Rusya müslümanlarıyla lisanları suret-i kat’iyede birleşmiş olurdu. Bundan husule gelecek faydaları izaha hacet yoktur sanırım”. Gaspýralý, “Tercüman”nin 1906 yılına ait nüshalarında, ortak edebi dil konusundaki yazılarına sıkı sıkıya yer veriyordu. Ýpte, 108 No.lu nüshada, bu konudaki hassasiyetini, okuyuculara hitap baplıđı altında bu gerekçelere dayandıırıyordu: “Ynsanları rapteden (bađlayan) en ibtida (evvela) “LÝSÂN’dır. Maarif ve edebiyat, din ve millet umurlarının (işlerinin) terakkisi için ibtida ve en zaruri olan vasıta ve sebep, lisân-ı millî, lisân-ı umumi ve edebidir. Umumi lisâna mâlik olmak tayfalar (kavimler) perakende yak yak kalır “MÝLLET’ pâyesiyile pâyidar (devamlı) olamazlar. Kılıç ve zaman ve mesafe ile ayrılmış tayfaları birleştiren “KALEM ÝLE LÝSÂNDIR’. Zamanlara ve mesafelere galebe çalan yine kalem ile lisândır. Her kavmin iki büyük sermayesi olur: Biri dindir, diđeri lisân-ı edebidir. Kardeşler, lisân birliđine çalışacak zaman gâhibi vakit fevti (kayı) ve gaflet caiz değildir. Geliniz bu işe çalışalım. Nispetelim deseniz, meclislerde ve her türlü mükâleme (konuşma) münazara (ilmi tartışma) mahallerinde ve gazetelerde bu meseleden bahisler etmeliyiz. Bu fikri kuvvetleyip beyn-en-nâs (halk) arasınıda mütebir kılmalıyız (yaymalıyız). Edebiyatta ve mekteplerde umumi lisâna yol açmaya çalışmalıyız ki, bundan yirmi sene sonra efrâd-ı milletin dili birleşsin. Bu ise FÝKÝR VE ÝP BÝRLÝĐÝNÝ mucip olur”. Gaspýralý Ýsmail Bey, 16.10.1906 “Tercüman”da (No.67), ortak edebi dil yolunda alınan mesafeye katkısının böyle ifade etmekteydi: “Bugün Kazan pivesinde yazılan bir cümleyi Kafkas anlamadığı ve Kafkas’da kullanılan Azerbaycan lisânını Kazan anlamadığı malûm olduđu halde, “TERCÜMAN’ Kafkasya’da da, Kazan’da da, Türkistan’da da, Mýsır’da da, Türkiye’de de anlaşılmaktadır. Efkâr (fikirler) ve ip birliđi, lisân birliđi sayesinde olduđunu takdir ederiz “Tercüman’, yirmibeş seneden beri buna, yani lisân-ı umumi tesisine çalıştırdı”. 1907’de Hükümetin azınlık okullarında “ana dili” yeniden yorumlayarak “mahalli pive”nin esas alınmasını öngören ünlü kararname sine, Gaspýralý Ýsmail Beyin tepkisi böyle olmuştur: “Maarif Nezareti’nin tefsiri yanlış tefsirdir. Dođma (radnoy yazık) demek, kavmin, milletin lisân-ı edebiyesidir. Rusların dođma dili Vologodskiy, Yaroslavskiy, Kurskiy, Saratovskiy piveleri değildir, Rusların lisân-ı edebiyesidir. Bizim de dođma dilimiz TÜRK dilidir, lisân-ı edebiyemizdir” (5) “Tercüman”nin 25. Yıl Jubilesi’nin hazırlıklarının yapıldığı günlerde ise bu önemli mesajı vermekteydi: “Bir milyonluk Türk kavminin vilâyet vilâyet piveleri (nareçiya) telaffuzda (pronons) tefavütleri (ayrılıkları) car ise de hâsıl lisanları birleştiren binaenaleyh bu kavim-i necibenin umumi lisân-ı edebiyeye hakkı olduğundan maada, dünyada yaşamak istiyor ise herpeyden ziyade ve herpeyden evvel ittihad-ı lisâna (dil birliđine) çalışmalıdır.... Arslan gibi milletimizin başına gelen felâketler ... her su boyunda bir Han ya Emire tâbi bulunduđu değildir. Her su boyunda bir pive kullanıp, pimdide kadar umumi lisân-ı hitâbet, lisân-ı vücuda getirmekte ettiği gaflettir. Bundan 25 sene mukaddem “Tercüman’nin gayet sade ve mutavassıt pive ile yazıyla başladığı yukarıda söylediğimiz peylerin neticesidir” (6). Gaspýralý Ýsmail Beye göre, Dostoyevski, Turgenyev, gibi yazarlar, kendi mahalli lehçelerinde değil de Rus edebi dilinde yazdıkları için büyüktüler. Rus edebi dili de bu yazarlarla giderek zenginleşiyor; Rus halkında da Rusluk puuru geliyor, kökleliyordu. Payet Türkler ortak bir edebi dilde birleşebilirlerse, millet merhalesine geçebileceklerdi. Yoksa, paramparça olmaya devam ederken, gerilik ve esaret halleri de sürüp gidecekti.

1.2. TÜRKÇE-TATARCA ÇEKÝPMESÝ ÜZERÝNE Rusya Türklerinde “Türk hüviyeti”nin ön plana çıkması, dolay puurunun tepekkülü doğrultusunda yazdığı yazıların birinde (“Yine Lisan Bahsi”, Tercüman, 21 Kasım 1905, No. 6245) Gaspýralý, boy milliyetçiliği güdenlere -günümüz için de aynen geçerli- bu bilgileri vermekteydi: “Hürmetli “NUR’nin gazetesinin 11. Nüshasında (A.A.) imzası ile neprolunmuş “TATAR TÝLY’ makalesini okuduk. Cenab-ı muharrir (sayın yazar) diyor: “Biz Tatarmız, Arab ya ki Türk tögülmüz (değiliz). Pulayuk (böyle oldukta) tilimiz özümüzge ayrılm (bölünür) tildir (dildir)”. Makalenin bu beş satırlarını gördükten sonra ilerisini okumaya hacet yoktur. Demek oluyor ki, Hankirmanlı bir Türk olan Atallah Efendi özünü bir Tatar zannediyor. Öyle mi? Bu çok büyük bir hatadır. Eđer olmuş geçmiş zaman olsaydı batılayı (batıl inanıp) yazan, ya ki yazdıran “cebiri efendi’dir zannederdik. Herpeyin doğrusunu, tamamını yazmamıza müsaade edilmiş bir zamanda efkâr-ı umumiye (kamuoyunu) böyle karşıtırmak ve edebiyat-ı milliye meydanına böyle tefrika (ayrılıkçılık) dübürmek yalnız “Nur’ refikimizin (arkadaşlarımızın) malûmatsızlığına yüklemek lâzım geliyor. Rica ayıp buyurmasınlar. Cemaat ve millet işlerinde hatır, gönül, dostluk bakılmaz. Ypın doğrusu söylenir. Mukaddemce (evvelce) Tiflis’de çýkmış refikimiz “Park-i Rus’, elifba tebdili (alfabe değiştirme) meselesini ortaya atmış idi. Hazırda “Nur’ til meselesi çýkardı. Fikir ve til ve amel (iş) birliğine yumruk uruldu. Lâkin ziyansızdır. Her halde

‘tevhid’ (birleptirme) gibi vücud-u aziz mükerrem (aziz ve muhterem varlıđın) müdafaasına çalıpmak borcumuzdur. Çalıpırız. BÝZ ARAB DEĐÝLÝZ, AMMA TATAR DA DEĐÝLÝZ EFENDÝM. ÇÜNKÝ ‘TATAR MÝLLETÝ’ BÝZLE BAMBAPKA BÝR MÝLLETĐYR. Tatarlar Kýtay’a (Çin) tâbi ve Mođolistan’ın bir köbesinde dolanan bedevi (göçebe) mecusi, putperest bir kavimdir. Tilleri bizim tile hiç oþamaz (benzemez). Rusya’da bunlardan bir nefer bulunmaz. Elinizde tarih kitapları olsa gerektir. ‘Babürname’, ‘Pibân-ý Name’, ‘Pecere-i Türki’, hatta merhum Mercani’nin ‘Tarih-i Bulgar’ı gibi, atalar eserlerine müracaat buyrun. Eđer bunlar elde yoksa, Rus tilinde yazılmıþ ‘Ýstorya’ ve ‘Etnoğrafya’ kitapları Petersburg’da yüzlep (yüzlerce) bulunurlar. Bunlara müracaat buyrun. Her ilim ve fenden icmalen (özetleyerek) haber veren seksen cilt Brockhaus lûgat-ý umumisine müracaat edelim. Bu lûgat-ý ilmiyenin 47. cildinin, 189. ve 344. betlerine (sayfalarına) bakın ne demiþ: Türk dilini þiveleri ile tekellüm eden (konuşan) halklar, taifeler (boylar) Asya’nın bir çok yerlerinde, Avrupa’nın þimal (kuzey) ve cenub-i þarkisinde (güneydođu) ve kısmen Afrika’nın þimal-i þarkısında ikâmet ederler. Bahr-i Muhit-i Müncemitten (Büyük Deniz) ta Ýran ortalarına kadar, ta Rusya ortalarından Kýtay’ın Göbenlon dađlarına cayramıþ (yayılmıþ) bir millettir ki Rusya’da Hankirmanlılar, Makedonya’da Osmanlılar bu millete mensupturlar. Til lisan itibariyle Sibiryay’nın Yakutları, Sibiryay’ın Türkleri, Baraba, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Baþkırt, Nogay, Kazanlı, Kırymlı, Kumuk, Uzbek, Taranç, Sart, Azerbaycan ve Osmanlı isimleri maruf taifeler, orular hep TÜRK TÝLÝ ÝLE SÖYLEÞÝRLER. HEP TÜRKLERĐYR. BÝZ TATARIMIZ DEĞEN KÝÞÝLER RÜCU KILMALI (sözünü geri almalı), BU FÝKÝRDEN KAYTMALI (geri dönmeli) Gelelim ‘TATAR TÝLÝNE’, yazdıđınız Tatarca ise, gazetenizin yine þu 11’nci nüshasında, Perm vilâyeti (Perm) üyezdi (behi), Biçom Karyesinin (köyü) imamı Abdurrahman Efendinin, Uralsk beldesinden Zarif Elhari Efendinin, Orenburg vilâyeti Bozuluk behi imamı Ali Asgar Efendi cenapları tarafından gelmiþ ve derc edilmiþ (yayınlanmış) mektupların tili nasıldır? Ata, ana tili yani Türkçe deđil midir? Sizin kullandıđınız til hiç ‘tatarca’ deđil, lâkin uram ve izvoþcik arabacı þivesidir. Þehabettin-i Mercani’den Kayyum Nasýri’den baþlap, 25, 30 seneden beri elenmiþ ve bir derece hallolunmuþ milli ve umumi lisan-ý edebiden niçün oluyor da haberiniz yoktur? Bu gaflet hiç caiz görülemez. Hiç olmazsa aldıđınız özünüzdü menkul. Dokuzyüz mektuptan yediyüzellisi lisan-ý edep ile yazılmıþ olduklarından ibret ve meslek almak gerek”. ‘Mühim Zaman Bu Zaman” başlıklı makalesinde (‘Tercüman”, 15 Mart 1905, No. 20) ise Gaspýralı (‘Rusya Müslümanları” tâbirinden ne anlaşılmaması gerektiđini þöyle açıklıyordu: ‘Rusya Müslümanları... diye bunlar kimlerdir? Nereden ‘kaydan’ gelmiþler? Hâzırda çokluk ve köplük (fazlalık) itibariyle Rusya Devleti’nin birinci ahalisi Rus preslevni halk olduđu halde, ikinci halk ehl-i Ýslâmđır. Rusya’nın Avrupa ve Asya vilayetlerinde onsekiz milyon müslüman mevcuttur. Bunların onaltı milyonu cins, süyek (kemik), dil, tekellüm (konuşma), âdet ve tarih itibariyle EVLAD-I TÜRKÜR. Ve onaltı milyon halk, Kırgız, Tatar, Türkmen, Azerbaycan, Kırymlı, Þirvanlı, Kazanlı vesair isimlerle maruf (tanınmış) ise de, cümlesinin aslı Deþt-i Kıpçaklıdır (Kıpçak Bozkırındadır)”. Gaspýralı Ýsmail Bey Dumasý’ndaki Maarif Komisyonu’nun Müslüman okullarındaki eğitim dilini ‘Tatar dili” olarak belirten bir kararını net bir biçimde eleştiriyordu: ‘Demek oluyor ki milli lisânımız ‘Tatarca’ ve tahsil-i ibtidaiyemiz de bu Tatarca ile edilmek lâzım gelecek. Vay politika, politika, mekteblere girmez isen ne güzel olurdu. Tatar kavmi mevcut deđil, Tatar dili malûm deđil. Lisânımızza her ne isim verilirse verilsin, hakikat-i hâlde TÜRK DÝLÝNDEN başka bir dil olmayacaktır.... Rus ve Osmanlı tarihleri Rusya Müslümanlarına garaibden olarak ‘Tatarca’ ismi vermiþler, fakat bizi Tatar edemezler. Hattâ kendimiz bile Tatarız diye ikrar etsek yine hakikati çürütmek mümkün olmaz” (7). Bu gerçeğe hiç þüphesiz Rus makamları da çok iyi bilmekteydi. Nitekim, Baþbakan Stolýpin tarafından Yüksek Din Þurası Baþkanı Lukyanov’a gönderilen 1910 tarihli bir genelgede, þu uyarıda bulunuluyordu: ‘Hristiyan milletinin Müslüman Dünyası ile olan çatırması dini olmayıp siyasi, kültürel ve devlet niteliğinde bir savaptır. Panislâmizmin son zamanlarda sađlaşması yüzündendir. Bu başarı bizim Rusya’da büyük önemi haizdir. Bir takım milletleri kapsayan Rusya müslümanlıđının, önemini istisnalarla, çepitli lehçelerle olsa da, genellikle bir dilde konuşan TÜRK İRKINA mensup olduđu hususu göz önünden uzak tutulmamalıdır” (8). Görüldüđü üzere, resmi istatistiklerinde ve ilþkilerinde ‘Türk” tâbirini kullanmaktan ısrarcı olan Rus yöneticileri, gerçeđi bu denli açık ve net ifade edebiliyorlardı. Bir kere daha anlaşılmıþtı ki, ‘Türk hüviyeti” reddedip ‘boy hüviyeti”ni kabullenenler, Rus hükümetinin ‘böl-yönet” taktiđine bilerek ya da bilmeyerek alet olmaktadır. Gaspýralı Ýsmail Bey, cahilinden mürtecisine, sosyalistinden Rus hükümetine uzanan garip bir ipbirliđine rađmen, Rusya Türklerine Türklük þuurunu vermekte ne kadar başarılı oldu? Bu soruya net bir cevap vermek mümkün değildir. de, bildiđimiz, Gaspýralı Ýsmail Beyin son nefesini verdiđi ana kadar Türklüđün propagandasını yapmaktan bir an bile geri durnmadı. Ýpte birkaç örnek daha: ‘Milletimiz büyük millettir. Zaman ve mekân ve mesafe tesirleri ile fýrka fýrka ayrılp birbirini bilmeyen anamaz dereceye geldiđi ve ‘Türk’ yüksek ismini unutup kimi Tatar, kimi Karapapak, kimi Kazak, kimi Taranç isimleriyle dađılıp ufaldıkları malûmdur (9). ‘Milletin ne fikirde olduđu ve olacađı ileride görülür. Bana gelince, nazar ve fikir ‘ý siyasiyemin nigzi (temeli) TÜRK OĐLU TÜRK OLDUĐUMDUR. Ýbtida, Türk olmayınca ne aristokrat olurum, ne avamiyun olurum, ne iptirakiyyundan. ‘Eđer bana halin berbattır, Türklük, yani kavmiyet, milliyet fikrini taþla da (býrak da) saadete nail ol’ deseler, bu yüzden gelecek saadete, bedbahtlıđı tercih ederim. Ben, ben olmamak ne aklıma geliyor, ne vicdanıma yatar. Yüz Türkten zannederim doksandokuzu bu fikirdedir. MÝLLÝYET HER ÞEYDEN MUKADDEM VE HER ÞEYDEN MUKADDES TUTULUYOR. Bunu belki eskiliktir ‘perejítok’ zanneden gençlerimiz bulunur. Hayır, itikadım eskilik deđildir” (10). 1.3. DÝLDE BÝRLÝK VE TÜRKLÜK ÞUURUNA DESTEK VERENLER Gaspýralı Ýsmail Beyin başını çektiđi umumi edebi dil hareketine, Rusya’nın hemen her yerinde olduđu gibi, Osmanlı Devleti’nde, Mýsýr’da, Balkanlar’da bulunan Türk aydınlarından büyük alâka ve destek gelmiþti. Fatih Kerimi, Musa Carullah Bigi, Ahmet Aga(yev), Ali Merdan Topçubayı, Dr. Hüseyinzâde Ali, Münevver Kari gibi yüzlerce aydın, Gaspýralı ile kader birliđini yapmışlardı. Rusya’nın hemen her tarafından umumi edebi dil ile yayınlanan gazete ve dergilerin sayısında ciddi artış kaydedilmemiþti. Rusya Türklerinin Türklük þuuruna sahip olmaları, bir başka ifadeyle millet merhalesine geçmeleri yolunda gayret sarfedenlerden biri olan Rýzaeddin Fahreddin(of), 17 Kasım 1905’de ‘Bizler Tatar mıyız Deđil mi?” başlıklı mükemmel ve mükemmel olduđu kadar da devrin partlarında radikal sayılabilecek bir makale kaleme almıþtı. Tarihi gerçekleri halkın da anlayabileceđi sadelikte ifade eden Fahreddin(of), makalesinde kısmında þu tespitlerde bulunmaktaydı: ‘Yıkıcı asırlarda Türkler: Hun, Avar, Uygur, Hazar ve Bulgar, Peçenek ve son zamanlarda da Selçuk, Kırgız, Baþkırt, Türkmen, Osmanlı

Azerbaycan, Bulgar gibi birkaç fýrkalara ayrılmış ise de, böyle ayrılık bazen siyasi ve bazen de yalnız oturdukları orun (yer) cihetince olmuştur. Bir ata ve bir ana balaları olan Türkler, Astýrahan etrafında olduklarında, Hazer Denizi münasebetiyle ‘HAZER’, Ýdil ve Ural boylarında oturdukları vakit ‘BULGAR’ diye atalır (adlandırılarak) yürürler idi. Yoksa bunların örf ve âdetleri maîbet ve tilleri (dilleri) cihetinden bir farkları da yok idi. Böyle ki, Ufa Vilâyeti’nde olan Babkír, Anadolu’nun istediği yerine varsın, kendi dilini ve kendi örf ve âdetini görür ve söyleşir, Azerbaycanlı bir Türk, Kaşgar’a vardığında yine işbu hale tesadüf eyer.... Türkî olan bir kavmin, Türkî olan ikinci kavim üzerine ihtilat etmesinin üçüncü bir kavim zuhur etmesi lazımdır gelmez. Öyle ise Finler üstüne gelen Hunlar, Avarlar, Hazer ve Bulgarlar, Tükýular ve gayri ne kadar çok (çok) olsalar olsunlar, herîpe (daima) TÜRK OLARAK KALIRLAR.... Tatarlar bu yerlere geldiklerinde, bizim babalarımız olan Türklerin, kürbeleri (kompaları) olan kavimlerin arzu edecek revîde (tarzda) medeniyetleri var idi.... Değ-i Kıpçak’ta, Mođol ve Tatar Hükümeti munkariz (tükenmiş) oldu günde, babalarımız olan BULGAR VE HAZER TÜRKLERİ milyonlar ile hesap edildikleri halde vatanımızda yaparlar idi. Öyle ise bizler TATAR DEĞİL, HALYS TÜRKLERİ” (11). Kazan’da yayınlanan “Yıldız” (Yıldız) gazetesinde yer alan başındaki değerlendirme yazısı, “Tercüman”ın 27 Eylül 1907 tarih ve 50 No.lu nüshasında da iktibas edilmeydi: “Bu gazete yirmibeş seneden beri devam etti. Halkın okuyandan hiç lezzet almadığı bir zamanda, türlü zahmetler çektiği halde sebat gösterdi. Yımdı ha açıldı, matbuattan lezzet alabırladıkları zamanda ‘Tercüman’ elbette devam edecektir. Yirmibeş sene içinde sev okuyup istifade eden kípilerin hiç birisi ‘Tercüman’ı taplamazlar (bırakmazlar), hem taplamamaya gerektir. Çünkü ‘Tercüman’ın okuyup, istifade kılıp gelen bolmasa (olmasa) idiler, hiç birinin muratları anlaşılabilecek derecede yazamazlardı. Tanları atsa da kuyuları çıkmazdı (başları sözse de güneşleri doğmazdı). Davuları (sadalrı) çıksa da kulaklara itilmezdi. Kazan pivesi gazeteler ile kanaetlenip ‘Tercüman’ okumayı taplamak hiç makul değildir. Lisân-ı edebiden haberdar olup, matbuat-ı osmaniye mütalaaaya iktidar kesbetmek arzusunda olan adamların cümlesi ‘Tercüman’ okumalıdır. Yap (genç) mollalar da, muallimler de, başkalar da ‘Tercüman’ okuyup, fikir ve lisan cihetinden istifade etmeli. Yoksa lisân-ı umumiden ırakta kalırlar”. Yukarıdaki iktibasın sonunda, “Tercüman” idaresinin bir notuna yer verilmeydi: “Tercüman hiçbir tarafa meyletmeyip, kangarmayıp (eğrilmeyip) LYSAN birliğinden FÝKÝR birliği, fikir birliği VE ÝSTÝKBAL birliği doğacağını gözleyip çalıptığı cümle okuyanlara malûm oldu gibi, bazı sebeplere binaen okumayanlara malûmdur. Biz için bu kâfidir, bakisine gelince: Cemaate rahmet”. “Tercüman”daki bir başka iktibas da “Füyuzât”a aittir. Gaspýralı Ýsmail Bey, 13 Şubat tarih ve 16 No.lu “Tercüman”da yer alan bu iktibas yazısının girişine, duygu ve dübüncelerini de katmıptır: “Yirmibeş sene oluyor ki, Tercüman’ı baştan sonuna kadar üçte ikisini aciz kalemimden çıkarmakta idim. Bir nüsha Tercüman yoktur ki, yarısı kalemimden geçmiş olmasın. Bugün aldığığı gazete ve dergilerimizde o kadar güzel yazılar ve fikirler gördüm ki, ciddi sevincimi göstermek için bunların kısmen naklini acele ederek, gazetemi arkadaşlarımızın eserleri ile süslemeğe karar verdim. Tabii bu nüshamıza beş on satır havadis ve telgraf girdi de bunlara bakılmayıp yoldaşlarımızın şerhine, yoldaşlarımızın eserleriyle dolu kabul edilsin. Yazılmı ve nakledilmiş yazılar benim de aciz imzam vardır ki, yalnızlık ile canı yanmış eski bir yazıcının sevinç imzalarıdır”. Turanî imzası ve “Dilin Vazife-i Medeniyesi” başlığı ile iktibas edilen makalenin girişinde şu bilgilere yer verilmektedir: “Bir Türk edibi diyor ki, Arab’ın dili din ve mezheb dili oldu. Türk dili ise medeniyet-i cedide (yeni uygarlık) dili oluyor... Bu söz biraz ıslah edelim: Arab dili din ve mezheb dili oldu. Fars dili şiir ve edep dili oldu. Türk dili ise devr-i cedid için terakki ve medeniyet dili oluyor. Bu hem zamanın hem mekânın ihtiyacındandır. Zamanca ıslâm medeniyetinin üçüncü devri, yani son devri başlıca Türk tarihinden ibaret oldu gibi, mekânca dahi dünya yuvarlağı üzerinde Türk dilinden daha yayılmış bir dil yoktur. Uzunlamasına, Mançurya’dan ve Sibiryaya’nın Uzak Dođu kuzeyinde akan LENA nehri sahilinden başlayıp, Altay, Karakurum, Pamir, Hindikup, Kafkas, Kırym dağlarından geçerek Balkan dağlarının batısının sonuna kadar; genişlemesine, Uzak Dođu kuzey son noktasından, Afrika’nın Büyük Sahrası’na kadar olan yerlerde oturan ahalinin büyük kısmı Türk Dili ile konurlar. Türk’ün eyer dili Çinseddine dek hükmünü icra, Bir ucudur Altay, bu yerin bir ucudur sahra. Yıpte böyle bir ülkede dağınık bulunan kabile ve apiretlerin çođu henüz bir yarı vahşette bulunuyorlar. Bunları medeniyet yoluna çıkaracak ne Arab, ne Fars, ne Rus ve ne de Frenk dilidir. Bu vasıta, ancak ve ancak TÜRK DÝLÝDİR. Bize Avrupalıların umumi dil diye icat ettikleri ve ne ‘volapak’ ve ne de ‘esperanto’ lâzımdır. Bir öz, muhtelif şive ve lehçelerimizi ıslah ve birleştirmek ile, kendimize mahsus medeni ve edebi bir umumi Türk dili vücuda getirebiliriz”. Tüm bu bilgi örneklerinin çerçevesinde şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Yüzerce yıllık Rus tahakkümü, bu ülkedeki Türklerin, Türklük şuurunu tümüyle yok etmemiştir. Gaspýralı Ýsmail Beyin öngördüğü Türklük şuru, kısa vadede politik bir temele ve söyleme dayanmıyordu. Mesela Türklerini bir bayrak altında toplanmaya çağırarak bir Turancılık ülkesi ile hiçbir alâkası yoktu. Her şeyden önce, Rusya Türkleri Türkleri arasında tarihten gelen bazı köklü ayrılıklar vardı. Bir başka ifadeyle tarihî geçimleri, mahalli kültürleri ve de siyasî politik farklılıkları vardı. Osmanlı Türkleri hür, kendileri ise esirdi. Önemli olan, sonu meçhul büyük hayallere girişmeden, Rus kanunları çerçevesinde temel hak ve hürriyetleri kazanım mücadelesi vermektir. Bunun için de azınlığın milli-medeni uyanışını, kadın-erkek eşitliğini sağlamak gerekiyordu. Ancak bunlar sağlandıktan sonra, sıra bu defa Rusya vatandaşları arasında anayasal eşitliğin sağlanmasına gelecekti. Ystiklâl ve hürriyet daha sonraki bir merhale idi ve bu merhaleye geçilmeden “bobboğalık” yapmanın alemi de yoktu. Gaspýralı Ýsmail Bey, sürekli dübüdüdü ama açıkça söylemediği bu ileri merhalelere ilişkin idealini sadece Tercüman Reis Hamdullah Suphi Beye (Tanrıöver) açıklamıptır: “Bazı dübünceler vardır ki, o bize yasaktır. Onları bizden sonra çözümlere bırakalım, biz manevi birliği yapalım, dilleri birleştirelim. Siyasi birliği başkaları dübünsün” (11). O’na göre şuru demek, Rus hükümeti tarafından tepvik edilen kısır ve dar boy milliyetçiliğini aşmak; kültürel ve insani amaçlı olarak Türk Dünyası’nda dayanışmayı ve yardımlaşmayı sağlamaktır... Türk Tarihinin en büyük Türkçüsü Gaspýralı, 11 Eylül 1914'te sadece fâni bedeniyle aramızdan ayrılırken, geriye fikirlerini, ideallerini ve programını bırakmıptır. Ve bizzat kendi ifadesiyle “Bahtiyar Ýsmail” di... 2. DOĐUMUNUN 150. YILDÖNÜMÜNDE TÜRK DÜNYASI Gaspýralı Ýsmail Beyin aramızdan ayrılmasından sonra geçen 87 yıl içinde Rusya Türkleri büyük açılar yapıyor ve yapamakta. I. Dünya Savası’na tahribatı üstüne Rusya’da Çarlık rejimi devrildi. Yeni rejimde sömürenler dahil herşey değipti; değipmeyen sadece sömür toplulukları ile, bunlara yönelik asimilasyon politikalarıydı. Beyaz Çarların yerine gelen kıyıl Komünist Partisi yöneticileri, Türk hüviyetinin telaffuzunu bile yasakladı. Rusya Türkleri, “burjuva milliyetçiliğini tasfiye” kampanyalarında

milyonlarca aydınını yitirdi. Tatarcılığın da modası geçti; Yıldil-Ural'da Miherler, Tipterler, Baþkırtlar ve daha pek çok alt bölünmeleri birbirini izledi. Gaspýralý Ýsmail Beyin yurdu Kýrým'daki Türkler, suni açlýklarda ve siyasi tasfiyelerde verdikleri kayýplar yetmiyormuþ gibi, II. Dünya Savabý sonrası 18 Mayıs 1944'de vatanlarından Orta Asya, Urallar ve Sibirya'ya sürüldüler; toplam nüfusun % 46'sını iki ay süren insanlık dýþý sürgün yolculuðunda kaybettiler. Ve hâ anavatanları Kýrým'a tamamen dönebilmiþ deðiller. Dönenler de sefalet sýnýrının altında yapamaktalar. Gaspýralý'nın tahrip edilen kabri dönenler tarafından yeniden yaptırıldı ancak Gaspýralý'nın ev ve gazete idarehanesinin yer aldýý binada Rus aileler halen ikâmet etmekte. Kýrým'da da artık Tatarcılığın modası geçti; bir avuç Kýrým Türkü, Tatlar, Nogotlar olarak bölünmekte, birbirlerine düþman edilmekte. Kýrým Türkleri gibi Orta Asya'ya sürülen Ahýska (Mesket) Türkleri en büyük zulüm ve baskıyı, Türklük þuurundan yoksun Özbek, Kazak, Kýrgız milliyetçileri gerçekleştirmekte. Sovyetler Birliði ve Partisi tarihe karýþtı; ancak Türk toplulukları arasında birlik ve beraberlik ruhu, Türklük þuru yok. Karabað kaçkınlarına, Uyghur, Kerkük, Batý Trakya ve Kosova Türklerine hiçbir Türk Devleti yardım etmiyor, haklý davalarına sahip çýkmıyor, keza Kuzey Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanıymıyor. Merhum Ebülfeyz Elçibey dýþında hiçbir Türk Cumhuriyeti'nin lideri, sahip oldukları istikrar ve hürriyet kavramlarının farkında ve mesuliyetinde deðil. Birleþik Devletler Topluluðu'na girmek ve topraklarında Rus birliklerine üs vermekte sakınca görmüyorlar. Özetle, Sovyet despotizmi, Türklük þuru ile Gaspýralý Ýsmail Beyin fikir ve ideallerini unutturdu için yapanıyor tüm bu sýkýntılar. Ancak, O'nun unutmayan, fikir ve ideallerine sahip çýkan Türk entellektüelleri þimdilerde O'nun 150. Doðum Yıldönümünü anmaktalar; ABD'de, Almanya'da, Türkiye'de, Kýrým'da ve Tataristan'da. Ama hâlâ Gaspýralý Ýsmail Beyi tüm yönleri ile (eðitimci, gazeteci, politikacı, halkçı, vb.) ortaya koyan bir biyografik eser henüz hazırlanmıþ deðil. Biz Türkler, Gaspýralý'yı tanımadan, tanıtmadan, anlamadan fikir ve ideallerini tüm insanlığımıza maletmeden, Türklük þuurundan mahrum vaziyette yaşadığımız problemleri tekrar tekrar yaşamak zorunda kalacağız. Keþke, Türkiye'nin Türkçü þairlerinden Mehmet Emin Yurdakul'un Gaspýralý'nın vefatının hemen sonrasında yazdığı þiirde dediði gibi olabilsek: Sen kabrinde rahat uyu! Yakında Bu sonuncu felâket de bitecek. Yarın senin hür bakıplı ırkın da Altın devri terennümler edecek. Zira senin býraktığın izlerde Kadın, erkek bir genç neslin yolları ile apık sunduğun her yerde Ýnkılâbın fikri hüküm sürüyor. Bizden senin pak ruhuna fatihalar, rahmetler Unutulmaz hâtýrana, kâd dolusu hürmetler!.. DYPNOTLAR : Geniþ bilgi için bkz. Dr. Necip Hablemidoðu, Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1906-1917). (Ankara: Kýrým Dergisi Yayını, 1997), s. 6 vd.; "Yık Defa Yayınlanan Belgeler İþýnda: Gaspýralý Ýsmail Bey ve Rusyası Hükümetleri", Kýrým Dergisi, 5: 19, Nisan-Haziran 1997, s. 3-27. 1906 Sene 16-21 Avgust'da Yçtımada Yçtım Rusya Müslümanları'nın Nedvesi. (Kazan: Kerimiye Matbaası, 1906), s. 77. "Bekir Çobanzade, Türk-Tatar Lisâniyatına Methal. s.191"den Kýrımlı Cafer Seydahmet, Gaspýralý Ýsmail Bey. (Ýstanbul: 1934), s. 74. Gaspýralý'ya göre, gereksiz Arap ve Fars kelimelerini aynen kullananların yazdıkları, ortak edebi dili halk tabakaları için anlaşılabilir kılmaktaydı. Bkz. Ahmet Caferoðu, Ýsmail Gaspýralý. Ölümünün 50. Yıldönümü Münasebetiyle Bir Etüd. (Ýstanbul: "Can Ya ki Dil Meselesi", Tercüman, 25 Ocak 1908. "Can Ya ki Dil Meselesi", Tercüman, 22 Ocak 1908. "Can ve Hayat Meselesi", Tercüman, 11 Aralık 1909. Süleyman Tekiner, "Azerbaycan Türkleri", Dergi, 60: 1970, s. 8-9. "Lisan Meselesi", Tercüman, 4 Kasım 1905. "Tercüman, 17 Mayıs 1906"dan Sabri Arýkan, "Ýsmail Bey Gaspýralý ve Ceditçilere Yapılan Suçlamalara Cevap", Kýrým Dergisi, 7: 26, Ocak-Mart 1999, s. 30. Kýrımlı Cafer Seydahmet, a.g.e., s. 54-55. NOT: Bu teblið, 29-30 Mayıs 2001'de Tataristan'ın Baþkenti Kazan'da, Tataristan Bilimler Akademisi'nce gerçekleştirilen "Doðumunun 150. Yıldönümünde Gaspýralý Ýsmail Bey" konulu Uluslararası Sempozyumda sunulmuştur.